

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií

**AGRESIVITA ŠKOLNÍCH DĚTÍ A MECHANISMY
JEJÍ ELIMINACE**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí práce :

Mgr. František Sýkora

Vypracoval :

Jan Pešťák

Brno březen 2005

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně s použitím informačních zdrojů uvedených v příloženém seznamu.

Jan Pešťák

Děkuji panu Mgr. Františku Sýkorovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé závěrečné práce.

Jan Pešťák

OBSAH:

1. Úvod	5
2. Co je to agresivita	7
2.1 Vrozená agresivita	7
2.2 Typy agresivních jedinců	8
2.3 Agresivita a zákon	9
3. Podmínky vzniku agresivity	13
4. Příčiny vzniku agresivity	16
4.1 Kořeny agresivity	16
4.2 Vliv výchovy	17
4.3 Vliv skupin	18
4.4 Agresivita a sdělovací prostředky	19
4.5 Agresivita a patologické závislosti	20
5. Řešení problému	22
5.1 Úloha učitele	22
5.2 Úloha tělesné výchovy	26
5.3 Úloha kladného vzoru	28
5.4 Úloha odměny a trestu	30
6. Závěr	32
7. Resumé	35
Anotace	37
Klíčová slova	37
Seznam užitých literatury	38
Příloha	39

1. Úvod

Problém zvaný **agresivita** se v posledních desetiletích stal fenoménem, který zasahuje všechny věkové kategorie mládeže dokonce již od předškolního věku po celou dobu vývoje a dospívání jedince. Jedná se o **velmi nebezpečné jednání, které může rozhodujícím způsobem ovlivnit celý další život postižených i agresorů**. Neuspokojivá situace ve využívání volného času má za následek zvýšený nárůst kriminality, alkoholismu a toxikomanie mladých lidí. Příčin těchto sociálně patologických jevů mezi dětmi a mládeží je ovšem daleko více. S narůstající trestnou činností mládeže v poslední době stále více stoupá i její brutalita.

V této situaci nezbyvá než si položit několik zásadních otázek týkajících příčin vzniku uvedených sociálně patologických jevů u dětí školního věku, mechanismu jejich působení a eliminace. **Co je to agresivita, jak vzniká, proč se stále častěji objevuje již u velmi malých dětí? Jak agresivitu zvládnout, je potřeba potlačit ji úplně nebo jen zčásti a dostat pod kontrolu?**

Agresivita, sklon k útočnému jednání vůči věcem, zvířatům a lidem, většinou souvisí s vnitřní nepohodou, s rozpory mezi prožíváním a jednáním. Příčin agresivity je mnoho, nejčastěji se však uvádí **frustrace**. Násilné jednání odráží také situaci v rodině a vliv na ně má i sledování agresivních filmů. Absence mužského prvku ve světě dítěte (mnohé děti se doma, ve škole a při zájmové činnosti setkávají skoro výhradně se ženami) také nepůsobí příznivě. Negativní vliv má i vysoký počet dětí ve třídách (dvacet je skupina, třicet už je dav). (ŠIMANOVSKÝ, 2002)

Obečným cílem agrese a agresivního chování je **zastrašit protivníka** nebo zajistit si určitou výhodu na úkor jiného. **Agrese patří do přirozeného repertoáru chování** a je součástí komunikace a sociální interakce.

V posledních letech se především díky lepší, vydatnější výživě a dokonalejší lékařské péči významně urychluje tempo dospívání mládeže. Otázkou je, zda tomuto zrychlení fyzického vývoje odpovídá i tempo psychologického zrání dětí. Ne vždy se jeví fyzická vyspělost v souladu s mentálním vývojem a z toho pak vznikají různé komplikace a nedorozumění.

Problémem, který se táhne již po dlouhé generace, je otázka, zda a proč je dnešní mládež nevychovaná, vulgární a agresivní vůči všem a všemu. Kde se u těchto jedinců bere

tolik agrese? Je mladý člověk, který je ještě na polovině cesty mezi dětstvím a dospělostí, schopen nalézt vždy správný poměr svého jednání a chování? **Cílem této práce** je na tuto otázku i na další výše uvedené otázky odpovědět. Především je nutno odpovědět na otázku, **co agrese vyvolává, jak tyto faktory zjistit**, abychom dítě neodsuzovali ještě dříve, než příčiny agrese zjistíme. **Je možno ovlivnit chování dětí a jakým způsobem, je účinnější prevence nebo represe? Jaká je úloha a vliv rodiny a výchovy v rodině na dítě? Jakým způsobem se na regulaci agresivity u dětí podílí škola a jak účinně může zapůsobit vyškolený pedagogický pracovník?**

Práci můžeme rozdělit do několika částí. **V úvodu** je vymezen **základní problém a cíl**, kterým se práce zabývá. **Ve druhé části** jsou vymezeny některé **základní pojmy**, které jsou stěžejními v celé práci – co je to agresivita, je agresivita vrozená, typy agresivních jedinců, vztah agresivity a zákona. **Třetí část** se zabývá **podmínkami vzniku agresivity**, **čtvrtá část příčinami vzniku agresivity**, popisuje kořeny agresivity, vliv výchovy, vliv skupin, vztah agresivity a sdělovacích prostředků, agresivity a patologických závislostí. **V páté části** se rýsuje **řešení problému** s využitím pedagogických činností, především pak úloha učitele, úloha a význam tělesné výchovy, úloha odměny a trestu, nutnost kvalitního vyplnění volného času dětí. **V závěru** je pak konstatováno, jak je nutná a účinná prevence agresivity a patologických závislostí, jak je tomu s úlohou represe a také následky nezvládnuté výchovy či neúčinné prevence.

2. Co je to agresivita

2.1 Vrozená agresivita

Agrese je výraz odvozený z latinského slova *aggressio* – výpad, útok – jednání, jímž se projevuje úsilí vůči některému objektu nebo nepřátelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit. Agresivní jednání je jedna z běžných reakcí na frustraci. Rozeznáváme čtyři stupně: 1.- navenek se neprojeví, korově je jednání zvládnuto (někdy zčervenání nebo zblednutí, zatnutí zubů), 2.- projeví se slovně nadávkami, popř. klením, 3.- projevy destrukce, např. rozbíjení předmětů, 4.- projevy fyzického násilí (i zabití). (SOVÁK, 1978)

Agresivita (z lat. *Aggressivus* – útočný) – vlastnost, postoj nebo vnitřní pohotovost k agresi. V širším smyslu se takto označuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle a schopnost vzdorovat těžkostem. Někdy se tím míní i celkové úsilí organismu dosáhnout uspokojení vlastních potřeb, zejména výživových a pohlavních. (SOVÁK, 1978)

Jak již bylo řečeno v úvodu, **agresivita je věc velmi nebezpečná, záludná**, je to však věc naprosto **přírozená**, která byla vždy jednou z podmínek přežití jedince i druhu. Určitá míra agresivity je nezbytná pro prosazení se ve společnosti, dravější jedinci mají i při zachování etických pravidel větší šanci k uplatnění a k rychlejšímu postupu ve společenském i kariérním žebříčku.

Chování je souhrn vnějších projevů, činností jednání a reakcí organismu; děleno podle psychologické povahy na instinktivní, návykové, rozumové. (ZAPLETAL, 2002)

Mezi často se vyskytující **formy agresivního chování** patří zloba, pomstychtivost, zlomyslnost a ničivost. Tento typ agrese bývá vyprovokován jako spontánní reakce na příkoří nebo utrpení osoby nebo skupiny osob, se kterou se agresor vnitřně ztotožňuje. Jedná se tedy o následnou reakci na primitivní násilí s vysokou intenzitou spojenou s pomstychtivostí typu „oko za oko, zub za zub“, s vysokou expanzí emocí hraničící s projevy vášně v negativním slova smyslu, v některých případech mající mystický akcent, který agresora utvrzuje ve správnosti jeho postupu. Zloba v mnoha případech souvisí se vznětlivostí, která je chápána jako určitý osobnostní rys, stejně jako pomstychtivost. Intenzita těchto agresivních projevů však nevylučuje další patologické abnormality, jako např. poruchy pozornosti s hyperaktivitou a další drobná poranění mozku. Projevy pomstychtivosti jako charakterového rysu souvisí

s mírou rizika a následky pro agresora v podobě přímé úměry: čím méně má co agresor ztratit, tím je možno očekávat větší intenzitu projevu této formy agrese, která může hraničit s krutostí a nelítostí.

Stres je nadměrná zátěž neúnikového typu vedoucí k trvalé stresové reakci, ústící ve tkáňové poškození, stav organismu, kdy je ohrožena jeho integrita a on musí zapojit všechny svoje schopnosti na svoji ochranu. (ZAPLETAL, 2002)

Projevy vzteku a ničivosti opět souvisejí s osobnostní strukturou a s průběhem jejího utváření, jako reakcí na stres v podobě uvolnění a odreagování, která však může vyprovokovat řetězovou reakci, v jejímž důsledku může dojít k nejružnějším extatickým projevům vzteku a ničivosti, která nezná hranic. Pro posouzení této formy agrese je proto nutný sociální kontext, poznání vývoje osobnosti, včetně vzniku nejružnějších forem patologických podob.

Projevy agrese však nejsou jenom negativní, ničivé, destruktivní, potlačené, ale i životu prospěšné formy chování označované jako agrese konstruktivní, působící kreativně, aktivačně, ve smyslu budování sil a energie, jako např. agrese altruistická, zaměřená na ochranu či obranu osoby, která se ocitne v nouzi.

2.2 Typy agresivních jedinců

Mezi nejčastější typy „skrytých agresorů“ patří:

Jemní lidé: Když jim na druhém člověku něco vadí, rozhodně mu jasně nesdělí, s čím jsou nespokojeni ani že jsou nespokojeni. V partnerovi vyvolávají úzkost spojenou s nejistotou, na čem vlastně je.

Nemocní tyraní: Své okolí drží v šachu zdůrazňováním svých nemocí a toho, že zde už rozhodně dlouho nebudou díky nespravedlnosti světa a nedostatku empatie jejich bližních. Svých nemocí využívají jako biče, jímž lze tvrdě trestat okolí.

Zapomnětlivci a opozdilci potažmo i chronicky přepracovaní: Jejich agrese se nikdy neprojeví jasně. Nikdy v ničem a nikomu neřeknou „NE“. Všechno slíbí, ale na to, co jim

nevyhovuje, velice rychle zapomenou. Na schůzky většinou chodí pozdě, jindy, než jste si domluvili nebo nepřijdou vůbec.

Zachránci a obětavci: Vytvářejí podmínky pro to, aby se lidem v jejich okolí přihodilo něco zlého, což samo o sobě uspokojí jejich agresivní, obvykle hluboko potlačované tendence. Poté postiženého zachrání s hlubokým uspokojením z toho, že mohou zachraňovat.

Intelektuátoři: I velice jednoduché věci říkají složitě. Jejich agrese se zaměřuje do vytváření nimbu vlastní výlučnosti, kterou vlastně ponižují druhé.

Malí psychoanalytici: Typickým projevem je analýza nitra druhých a vnucování jim svých závěrů. S agresí, kterou u nich vyvolá nějaká povinnost, kterou nechtějí z různých důvodů splnit, se vyrovnají tím, že hluboce psychologicky analyzují všechny možné souvislosti. Fakt, že nejjednodušším způsobem, jak se se situací vyrovnat, by bylo požadovanou věc udělat, ponechávají jaksi stranou.

Zjevná agrese – bitá žena, bitý muž, bití rodiče (*NOVÁK, CAPPONY, 1998*)

2.3 Agresivita a zákon

Jedním z projevů agresivity, se kterou se dnes setkáváme již i na prvním stupni základní školy, je tzv. **šikana**. V trestním zákoně ani v zákoně o přestupcích se s pojmem šikana v současné době nesetkáme (chystá se však právní úprava, která tuto mezeru v zákonech vyplní). Jedná se o nejrůznější **omezování, fyzické napadání, slovní urážky, požadování různých úsluh, peněz apod.**, které může být podle způsobu a intenzity jednání kvalifikováno jako přestupek proti občanskému soužití nebo proti majetku, při vyšší společenské nebezpečnosti pak jako trestný čin ublížení na zdraví, vydírání, krádež, omezování osobní svobody, násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci, loupež, znásilnění, pohlavní zneužívání, poškozování cizí věci, porušování domovní svobody, výtržnictví a další. Toto jednání probíhá zpravidla mezi spolužáky mezi sebou ve třídě, ale velmi časté je šikanování mladších většinou vzhledem k menší fyzické vyspělosti prakticky

zcela bezbranných mladších dětí. Žáci končící povinnou školní docházku si však nejednou troufnou napadnout i některého z pedagogických pracovníků.

V poslední době se agresivita dětí stupňuje a stále častěji dochází i k vraždám prováděných dětmi především na starých lidech, ale i na svých vrstevnících, a to velmi brutálním, surovým způsobem.

Trestní odpovědnost za protiprávní jednání se vztahuje na osoby, které dovršily **patnáctý rok svého věku**. Další podmínkou je, že osoba musí být v době spáchání činu příčetná, tedy musí rozpoznat nebezpečnost činu pro společnost a ovládat své jednání. To platí nejen v případech ublížení na zdraví ale i ve všech ostatních způsobech protiprávního jednání. U činů spáchaných dětmi a mládeží je nejdůležitější podmínkou věk pachatele. U věkové hranice pod patnáct let musí orgán činný v trestním řízení věc odložit, pachatelům ve věku mezi patnácti a osmnácti lety může být uložen trest poloviční oproti dospělé osobě, maximálně však deset let odnětí svobody nepodmíněně. Kromě toho zákon o odpovědnost mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže mimo jiné stanoví zákaz zveřejňování informací, ve kterých by bylo uvedeno jméno, popřípadě jména, a příjmení mladistvého, nebo která obsahuje informace, které by umožnily tohoto mladistvého identifikovat. Tímto je velmi důkladně zajištěna ochrana mladistvého pachatele. Škoda jen, že na ochranu oběti náš právní řád dle mého názoru příliš nepamatuje.

Mezinárodní Úmluva o právech dítěte z roku 1989, která má v České republice platnost zákona, ukládá škole povinnost **zajistit bezpečné prostředí**. Otázkou zůstává, do jaké míry je v našich školách toto bezpečné prostředí skutečně zajištěno, když k napadání dětí ve škole prokazatelně dochází, a co udělat pro nápravu tohoto stavu.

Velmi často diskutovanou otázkou se v poslední době stalo **snížení věkové hranice trestní odpovědnosti**. Je toto snížení nutné, je vůbec možné, v případě že ano, na kolik let má být tato hranice posunuta? Veřejnost laická i odborná je rozdělena na dva přibližně stejně velké tábory a jejich argumenty se dle úhlu pohledu příslušné strany jeví oprávněné i nesmyslné. Přívrženci vždy mají částečně navrch při každém z brutálních vražedných útoků provedených pachateli mladšími patnácti let, jejichž počet, ale i razance a krutost, se kterými jsou prováděny, nebezpečně narůstá. Velmi mladí násilníci se nezastaví před ničím a obrana vůči jejich jednání prakticky neexistuje. Zpravidla se tedy jedná o snížení hranice trestní odpovědnosti na čtrnáct let. Odpůrci snížení uvedené věkové hranice oponují tím, že by se mládež příliš kriminalizovala, ve vězeních pro mladé delikventy, která by se musela za vysokých finančních nákladů zřídit, by se děti ještě více „zkazily“, že psychická vyspělost

jedinců projednávaného věku není na takové úrovni, aby si dítě uvědomovalo důsledky svého chování a pod.

Můj názor na věc je takový, že **hranice trestní odpovědnosti by měla být snížena minimálně na dvanáct let**, což je věk, kdy si i takto mladý člověk musí uvědomit, že **vraždit** jiného pro peníze či jen tak ze zábavy **není správné!** Tuto základní věc musí rodiče i pedagogičtí pracovníci své potomky a svěřence bezpodmínečně naučit. Pokud se jim toto nepodaří do dvanácti let, je zaručeno, že k tomu vůbec někdy dojde? Stejný postoj musí mít dítě již od útlého věku k loupežnému přepadávání, klasickým krádežím, znásilňování, vydírání, úmyslnému ublížení na zdraví i k dalším trestným činům. Pachatel nemusí být za méně závažné formy trestné činnosti ihned umisťován do nápravného zařízení, osobně bych navrhoval, aby se v těchto případech **přednostně využíval institut alternativních trestů**. Je zcela nezbytné, aby si i dítě školního věku uvědomilo, že nelze beztrestně jiného okrádat, týrat, fyzicky napadat, znásilňovat, vraždit atd. Pokud bude např. pachatel vloupání do motorového vozidla potrestán alespoň s napomenutím případně nutností odpracovat určitý minimální počet hodin veřejně prospěšných prací s možností vyššího postihu v případě recidivy, jistě to bude účinnější než pouhé projednání bez možnosti sankce. **U velmi závažných násilných trestných činů** se domnívám, že **je pak nezbytné pachatele izolovat od společnosti** bez ohledu na to, zda je vrahovi dvanáct, dvacet nebo padesát let. Jen tak je možno chránit slušné občany, případně další nic netušící bezbranné oběti bestiálních vrahů.

Právě **postavení obětí a pachatelů** těch nejzávažnějších trestných činů **není** v naší společnosti **rovnoprávné**. Pro ilustraci mohu uvést hrůzný případ, který proběhl našimi sdělovacími prostředky. Odmítnutý nápadník vyhrožoval sedmnáctileté dívce, že se nedožije osmnáctých narozenin. Naše demokratická společnost a její trestní právo bohužel nedokáže tyto situace uspokojivě řešit. Stalo se tedy, že pachatel se svými komplici dívku pod záminkou vylákal z domu a následně ji po úderu do hlavy ještě ubodali... Jaký trest zvolit pro takové lidské zrůdy? Vždyť mají svá lidská práva, především právo na život! A oběť? Tu se na její práva jaksí nikdo neptal...

Co dělat, jak zabránit takovému bezpráví? Zcela jistě podstatným **zvýšením trestů u násilných trestných činů**. Za mořem ve Spojených státech amerických nyní probíhá proces s jedním z nejznámějších a zřejmě i nelepších popových zpěváků, který je obviněn z pohlavního zneužívání dětí. Ponechme stranou otázku viny, ale věnujme pozornost výši sankce – dle údajů zveřejněných sdělovacími prostředky hrozí popovému králi trest až do výše dvaceti let! U nás by taková věc byla kvalifikována jako pohlavní zneužívání dle § 242 odstavec 1, eventuálně odstavec 2 trestního zákona, za což je stanoven trest odnětí

svobody na jeden rok až osm let, respektive dvě léta až deset odnětí svobody podle druhého odstavce. Z uvedeného plyne, že maximální sankce, kterou povoluje náš trestní zákon je zhruba poloviční ve srovnání se zemí, která je nám již téměř šestnáct let dávana za vzor. Logicky odhaduji ochranu poskytovanou našim občanů také za přibližně poloviční, což evidentně nestačí, jak ukazují další přepadení, zneužití a zavraždění.

Co se týká rozumové vyspělosti dnešních dětí a mládeže, domnívám se, že již **děti** velmi útlého věku **si velmi dobře uvědomují svoji nepostižitelnost** za protiprávní jednání a této skutečnosti šikovně využívají a často se tím ani netají, což se i čas od času objevuje při anketách zveřejňovaných prostřednictvím televizního vysílání. Statistické údaje Okresního státního zastupitelství v Ústí nad Labem např. uvádí, že v letech 1996 a 1997 byli pro trestnou činnost oznámeni J. P., nar. 1987, celkem 86krát, M. H., nar. 1989, celkem 62krát, S. H., nar. 1983, celkem 49krát a M. P., nar. 1985, celkem 31krát.

Další údaje ze statistik vypovídají o nárůstu agresivity nedospělců. Například ve věci vedené na Okresním státním zastupitelství v České Lípě tři nedospělci v listopadu 1996 ve Stráži pod Ralskem kameny umlátili kočku a poté ji rozřezanou pověsili na strom. Ve druhém případě titíž nedospělci na stejném místě odchytili kočku a vhodili ji do studny s úmyslem ji utopit. Tímto způsobem se bavili v důsledku nudy a z nedostatku jiné činnosti.

Pokud jde o trestnou činnost s rasovým podtextem, spojují se zde faktory jak násilného, tak výtržnického charakteru s vlivem rasistické ideologie vyznávané především hnutím skinheads, která mladým lidem do značné míry imponuje právě svou organizovaností, svým odporem k uznávaným společenským normám a preferování násilí. Nemalou roli rovněž sehrává xenofobní klima mezi občany v místech s větší koncentrací cikánského obyvatelstva.

Že by tito mladí opravdu nevěděli, co znamená porušování zákonů a že se to nesmí? Samozřejmě souhlasím s tím, že **na prvním místě** u problematiky různých forem asociálního chování má být vždy **prevence**, avšak pro případ, že tato selže, je nezbytné, aby byla připravena represe, neboť **úkolem společnosti musí být ochrana občanů** dodržujících zákony před těmi, kdo je porušují a ne naopak, jak se mi jeví současná situace v naší republice. Toto jsou dle mého názoru dostatečné argumenty pro snížení projednávané věkové hranice.

3. Podmínky vzniku agresivity

K tomu, aby mohlo dojít k napadení druhé osoby, je zapotřebí splnění určitých podmínek. Především je to **existence agresora, oběti a** v neposlední řadě také **vhodného prostředí**, ve kterém je nezbytný **nezájem okolí**. Jestliže totiž okolí zůstane k projevům fyzického napadání lhostejné, agresor se může utvrdit v tom, že si může dovolit více a jeho jednání vůči oběti se bude stupňovat. Se šikanou, tedy různými projevy agresivního chování především vůči spolužákům, se stále častěji setkáváme již na základních školách. Pod pojmem **šikana** nebo šikanování mezi dětmi se rozumí široký okruh chování dítěte nebo skupiny dětí s cílem ohrožit, zastrašit, ponížit nebo jinak ublížit jinému dítěti nebo skupině dětí. Šikana zahrnuje slovní ponižování, nadávání a neustálé kritizování, výsměch, hrubé žertování, vydírání, omezování svobody pohrdání, poškozování oděvu a osobních věcí, tělesné napadání. Pojem šikana bývá rovněž vysvětlován jako zlomyslnost, lstivé, zákeřné jednání a pojem šikanovat znamená týrat, trápit, činit příkoří, klást úmyslně překážky. (REJMAN, 1971)

Nikdo, žádný rodič nemá jistotu, že se jeho dítě nestane předmětem šikany. Ve 2. polovině roku 2001 byl proveden celostátní výzkum o výskytu šikany na základních školách a bylo zjištěno, že **41 % dětí ve škole již zažilo šikanu** a 90 % pedagogů ve vztahu k ní neumí řešit ani ty nejjednodušší diagnostické situace. Významnou chybou je pak to, že část pedagogů nejenže neví, jak v případech šikany zasáhnout, ale dokonce se snaží agresivní jednání určitého žáka nebo skupiny žáků bagatelizovat. Zpravidla nechtějí poškodit „dobré jméno“ školy, ale zřejmě si neuvědomují, jaké fatální následky může mít toto zastírání problémů především pro postiženou oběť.

Agresivní jedinec bývá většinou fyzicky zdatnější než ostatní, velmi často se k němu připojují další, kteří v některých případech nejsou tak silní jako jejich oběť, ale využijí toho, že jedinec se skupině prakticky nemůže účinně bránit.

Oběť je pak zpravidla menší, slabší, s nějakým fyzickým nebo psychickým handicapem, tichá, zakřiknutá. Vznikají u ní psychická traumata, která u školou povinných dětí vyvolávají odpor k místu, kde k nepříjemným situacím nejčastěji dochází, tedy ke škole, k učení. Dítě hledá únik, přestává chodit do školy. Následuje zhoršení prospěchu a tím je uzavřen bludný kruh, ze kterého bez pomoci zodpovědné osoby není úniku.

Agrese se dělí na obrannou a útočnou. Obranná agrese je hojněji se vyskytující, má základ ve fyziologicky zakotvených neurologických strukturách a klade si za cíl chránit vlastní nebezpečí, teritorium a bránit se vůči ohrožení, které může mít řadu podob. U člověka je jednou z nich například přelidnění, narušení soukromí, přesycenost nebo naopak citová krutost. Projevy krutosti a destruktivity tak mohou u některých jedinců vyvolat pocity uspokojení, které jsou vázány na situace, které jim umožní tyto projevy chování – v tomto smyslu hovoříme o tzv. predátorské, útočné agresi. V případech těchto jedinců a jejich agresivního chování se zpravidla jedná o těžké anomálie ve vztahové rodině (rodiče – dítě), týrání a zneužívání v dětství s prožitky silných, nezpracovaných traumat projevujících se řadou maladaptivních reakcí na stresové situace včetně projevů bezmoci a neschopnosti zvládnout kumulované řetězce násilí. Všechny tyto vlivy se pravděpodobně významně podílejí na vzniku útočné agrese s cílem likvidace protivníka. Podnětem k reakci mohou být i zcela podlimitní podněty a tuctové, banální situace, které jsou agresorem zpracovány na subjektivní úrovni s minimální fyziologickou aktivací, s plně vědomou kontrolou motorického chování s absencí varovných signálů směrem k oběti nebo k okolí.

Jaké vlastnosti tedy má agresor a jeho oběť? Vše si můžeme shrnout v následujícím přehledu:

Charakteristika protagonistů šikany :

NÁSILNÍK	OBĚŤ
tělesně zdatný	odlišnost ve vzhledu nebo projevech
motoricky obratný	zralý intelekt a odmítání tělesného násilí
sebevědomý ,nebo naopak vnitřně nejistý	tělesná slabost nebo neobratnost
touží dominovat	nízký socioekonomický status rodiny jako sociální znevýhodnění

toleruje a přijímá tělesné násilí
jako legitimní nástroj prosazování

povahová plachost až bojácnost

má sníženou schopnost
vcítit se do pocitů jiných lidí

nízké sebevědomí

vznětlivý, impulzivní

úzkostně pečlivá maminka

citově chladná výchova založená
na trestání

rasová nebo kulturní odlišnost

agresivní, výrazně se prosazující
rodič, tolerující a používající
tělesné násilí

neoblíbenost v kolektivu

nižší socioekonomický status rodiny
(PÖTHE, 1996)

Upozorňuji, že charakteristické vlastnosti, které jsou v tomto přehledu uvedeny, platí nejen pro děti školou povinné, ale v podstatě analogicky pro všechny ostatní věkové kategorie i pro všechny typy sociálního prostředí, kde se vyskytuje větší množství lidí a v němž zároveň existuje prostředí vhodné pro rozvíjení šikany.

4. Příčiny vzniku agresivity

4.1 Kořeny agresivity

Jednou z možných příčin agrese je **neuspokojení hlavních potřeb (frustrace** – psychický stav vyvolaný překážkou na cestě k cíli, resp. ohrožení, oddálení nebo znemožnění uspokojit určitou potřebu; překážka může být vnější, tj. fyzická nebo způsobená jednáním jiné osoby, anebo vnitřní, tj. stydlivost, plachost, pocit viny, výčitky svědomí aj.). Podle teorie A. Maslowa (*NAKONEČNÝ, 1998*) se jedná o tyto potřeby:

1. základní, fyziologické: pití, jídlo, teplo, sex,
2. bezpečí: pocit životní jistoty,
3. lásky a náležení: touha být milován a někam patřit, být společensky začleněn,
4. uznání a úcty, respektu, důvěry a kompetence,
5. sebeaktualizace: potřeba být sám sebou a osobnostně růst.
6. Někdy se uvádí i potřeba estetických vjemů, tedy touha vnímat krásu a harmonii (jako odraz harmonie vesmíru).

Agresivita jako odpověď jedince na podněty signalizující ohrožení není „špatná“ nebo „dobrá“. Určitá míra agresivity v rámci pravidel je žádoucí pro úspěch např. ve sportu i pro normální fungování člověka. Podstatné je, zda jsou respektovány nebo překračovány meze morálky, ve sportu fair-play. (*ŠIMANOVSKÝ, 2002*)

Jak již bylo zmíněno, agresivita je přirozená věc, která odedávna pomáhala jedincům přežít v přírodě. V civilizované společnosti **agresivní chování zaměřené na napadání nebo různé formy omezování jiných osob** přetrvává především u primitivnějších jedinců disponujících ovšem velkou silou, nebo u těch, jejichž výchova byla nesprávně orientována. **Děti**, které se vyvíjejí a **mají potřebu vydávat velké množství energie**, se snaží najít různé formy vybití. Zatímco v předškolním věku jsou téměř neustále pod dohledem rodičů nebo jiných dospělých osob, s přibývajícím věkem se zvyšuje jejich samostatnost. Pokud se nepodaří zajistit jim **vyplnění volného času**, snadno se stane, že se děti začnou nudit a hledají způsob, kterým by svoji nahromaděnou energii uvolnily. Volný čas je v obecném pojetí doba,

kdy člověk nevykonává žádnou pracovní činnost vyplývající z dělby práce, nebo činnost nutnou pro svoji biofyziologickou nebo rodinnou existenci. Je to čas, který zbývá po splnění pracovních a nepracovních povinností. Pro děti je prací čas strávený ve škole, zpracováváním domácích úkolů a učením. Zbylou dobu je vhodné **děti směřovat tak, aby si zvykaly na pravidelné povinnosti a zároveň aby získaly další návyky nezbytné pro jejich další život**. Děti si zpravidla svůj volný čas ještě nedokáží řádně zorganizovat a pokud tohoto nevyplněného času je příliš, může tento stav mít dalekosáhlé následky, které na první pohled nemusí být zjevné. Děti se sdružují do skupin, part, které se nudí společně. Terčem jejich zájmu se pak stane nějaká věc, již je možno poškodit nebo zničit, velmi často také jiné dítě a to takové, které se čímkoli liší od ostatních, je něčím nápadné.

4.2 Vliv výchovy

Při hledání příčin agresivity se setkáváme i s představou „nadměrných potřeb“. Vytváří je často **nadměrně pečující** (hyperprotektivní) **výchova**. Při přehnané péči, bez apelu na vlastní iniciativu dochází u dětí k tomu, že si nevypěstují dost silnou vůli. Nejsou potom schopny vyvinout potřebné úsilí a mít trpělivost při překonávání překážek a při navazování vztahů. **Zůstávají v závislém vztahu na někom z rodiny, později na jiné autoritě** (nebo objektu). Z neuspokojení nadměrných potřeb také vyplývá neklid, agrese nebo autoagrese. Mezi nadměrné potřeby řadí Leo Buscaglia (1993) potřebu mít vždy pravdu, mít ve všem přednost, být dokonalý a zavděčovat se všem, nadměrně hromadit majetek, měnit druhé a manipulovat jimi, zbavovat se na jejich úkor deprese, obviňovat je a dominovat. (ŠIMANOVSKÝ, Praha 2002)

Utváření osobnostní struktury, socializační vlivy a kontext sociální situace do značné míry ovlivňuje projev agrese jako reakci na stresovou situaci, která má pro společnost komunikačně odpovídající hodnotu.

Dítě se učí především nápodobou a **přejímá vzorec chování** od osob ve svém okolí. Největší měrou působí ti, kteří jsou dítěti nejbližší, tedy rodiče a sourozenci. Pokud je vztah mezi rodiči, rodiči a dětmi, případně rodiči a okolím poznamenán agresivním chováním, dítě toto vnímá velmi citlivě a bývá pak věrným obrazem svých rodičů. Ti se mnohdy diví, odkud se dítě naučilo určitá gesta nebo výrazy, aniž by si uvědomili, že vlastně vidí sami sebe.

Při hledání příčin agresivního násilného chování se pravidelně objevuje spojení na první pohled dvou rozdílných, neslučitelných elementů: důsledek týrání a zneužívání v dětství a vývojové nebo specifické poškození mozku. Problematické dětství se nejčastěji uvádí jako příčina pozdějšího násilného chování.

4.3 Vliv skupin

Skupina je seskupení osob, které spojuje určitý znak (pohlaví, příbuzenský vztah); lze je rozdělit podle velikosti, od dvou či tří členů, přes skupiny malé, až po národ. Sociální skupina uspokojuje především psychosociální potřeby svých členů: potřebu být s lidmi, získat uznání, být akceptován. Sociální skupina výrazně působí na utváření osobnosti, chování a jednání svých členů.

Člověk je od svého narození vystaven vlivu skupin, jejichž členem se postupně stává. O příslušnosti ke skupině jedinec buďto rozhoduje sám a dobrovolně přijímá vnitřní pravidla, jimiž se tato skupina řídí, nebo je přinucen sdílet určité znaky skupiny, kterou si dobrovolně nezvolil. Dále tu je ještě skupina, ve které by člověk chtěl být, snaží se stát jejím členem.

Čím bližší je vztah jedince ke skupině, tím menší je jeho schopnost být na skupině a jejích pravidlech nezávislý, tím větší je riziko ztráty soudnosti, zdravého rozumu a individuality. Vliv jiných lidí na agresivní chování jedince je z dosud popsaného zcela evidentní. V projevech skupinového chování najdeme prvky, které se v chování jednotlivce mohou vyskytovat (ideologie, vůdcovský fenomén, identifikace se skupinovými normami apod.)

Velkým nebezpečím především pro děti mladšího školního věku, ale i pro starší věkové skupiny je **identifikace s nevhodným vzorem** z veřejného nebo kulturního života. Snadno se tak stane, že nepřilíh kvalitní zpěvák, který se vyšvihne na výsluní popularity za pomoci masivní reklamní kampaně a důsledného prosazování v médiích, působí svým jednáním na nejmladší generaci. Ta se se svým „záračným“ idolem ztotožní, a protože jejich modla se netají veřejným užíváním tzv. „lehkých drog“, které jsou dle něho přece „naprosto neškodné a vlastně to ani drogy nejsou, tak o co vlastně jde?“, zbývá mladým obdivovatelům už jen krůček od cesty, která nemá návratu a může skončit ztrátou identity, dlouhodobým poškozením zdraví nebo i smrtí. Nic z tohoto si však ani jedna ze stran nechce připustit,

závislý svou závislost prakticky nikdy nepřizná – „Nejedná se o žádnou závislost, když budu chtít, můžu kdykoliv skončit, ale já skončit nechci!“ Vzhledem k tomu, že u některých typů návykových látek se skutečně nejprve projeví vyšší výkon v určitých oblastech, ať už fyzických nebo mentálních, zdravotní problémy, které nastoupí až po určité době, jedinec zprvu překonává, zákonitě však dříve nebo později podlehně, je jen otázkou času, kdy nastane rozpad osobnosti a s ním konec kvalitního života tohoto člověka po stránce společenského uplatnění. Touha a nutnost opatřit si svoji každodenní dávku návykové látky za každou cenu vede opět k narůstání agresivity závislého jedince.

Dalším vlivem skupiny na svého člena je agrese davu, **davové chování**. Jedinec má vyšší pravděpodobnost anonymity, což snižuje jeho sebekontrolu. Jedinec se přestává zajímat, co si oněm druhí myslí, ztrácí schopnost rozlišovat prvky nebo úrovně reality, která ho obklopuje. Realita se pro něj stává nečleněnou, jedinec neumí rozlišit mezi agresí ospravedlnitelnou a nespravedlivou, cíl agrese pro něj nemá znaky konkrétního člověka, je to pouze objekt, který musí být napaden. Jedinec, který je obklopen svými souvěrci, dalšími aktéry agresivního chování, je ve spojení s těmito jedinci silnější, odvážnější, než by tomu bylo v případě, kdy by byl na místě osamocen bez psychické podpory, kterou mu skupina poskytuje. Pokud se dostane do souběhu takového davového chování s požitím omamných a psychotropních látek nebo alkoholu, může mít toto fatální následky především pro oběť.

4.4 Agresivita a sdělovací prostředky

Masové sdělovací prostředky mají obecně obrovský vliv na populaci celé naší planety. V současné době se již velmi negativně projevuje tendence prezentovat co největší množství násilí v tisku, na obrazovkách televizí, ve filmech a v neposlední řadě v počítačových hrách. Na dětech školního věku, jako na nejzranitelnější věkové skupině, se tento vliv projevuje nejvýrazněji. Dítě, které si teprve utváří svůj vlastní názor na „velký svět“, je pak přesvědčeno, že jeho oblíbený hrdina dokáže přežít zásahy střelnou zbraní či množství tvrdých úderů do životně důležitých oblastí lidského těla, že je v pořádku, když nad útočníkem zvítězí ještě větší silou a brutalitou. Malý človíček pak logicky dospěje k závěru, že násilí je v podstatě běžná každodenní věc a slabý jedinec, který se sám nedokáže ubránit, nemá na ulici co dělat.

Dítě také experimentuje a **napodobuje svého hrdinu**, chce být jako on – velký, silný neohrožený a – ZLÝ. Bohužel po dítěti nemůžeme chtít, aby domyslelo do důsledku své jednání. Tak se stává, že v médiích se stále častěji objevují zprávy o tragických koncích takových experimentů, kdy školák byl těžce zraněn nebo dokonce usmrčen svými spolužáky, kteří pak marně čekali až on, stejně jako filmový hrdina nebo postava z počítačové hry, najednou vstane a bude jako dřív.

4.5 Agresivita a patologické závislosti

V posledních letech došlo k obrovskému **nárůstu trestné činnosti mládeže**, a to se týká již i dětí školního věku. Podle statistiky za rok 2004 v absolutním čísle jednotlivých skutků ubylo, hrozivě však vzrostla brutalita mladých agresorů. Jednou z častých příčin páchaní trestné činnosti je snaha opatřit si prostředky k získání návykových látek. Zneužívání omamných a psychotropních látek se rovněž po roce 1989 rozšířilo nevídaným způsobem a je podporováno různými okruhy mnohdy i poměrně vysoko postavených lidí tvrdících, že zneužívání těchto látek je naprosto neškodné a záleží na svobodné vůli každého člověka, zda se rozhodne tyto látky užívat. Opak je pravdou. Jak již bylo zmíněno v kapitole o vlivu skupin, člověk zneužívající omamné a psychotropní látky včetně tzv. „měkkých“ drog se ocitá zcela v područí své závislosti, ačkoli si to málokdo z těchto jedinců dokáže přiznat. Vzhledem k tomu, že výdaje spojené s opatrováním návykových látek se postupně zvyšují a velká část závislých uživatelů není vzhledem ke svému nízkému věku výdělečně činná, nezbyvá jiná možnost k získání finančních prostředků než majetková, násilná či jiné druhy trestných činností. Závislí, kteří již zaměstnaní byli, často přicházejí o práci, protože díky své závislosti ztrácejí spolehlivost a realisticky uvažující zaměstnavatel si nemůže dovolit doplácet na závislost svého zaměstnance. Závislí se takto ocitají ve skupině potencionálních pachatelů trestné činnosti, které se pak dopouštějí z vlastní vůle nebo jsou k ní zneužíváni dalšími osobami.

Děti školního věku jsou pro dealery poměrně snadnou kořistí, neboť **se dají snáze přesvědčit k experimentu s „neškodnou“ drogou** a také **závislost se u nich vyvine podstatně rychleji** než u dospělého člověka. Smutnou realitou se již bohužel stali na drogách závislí žáci prvního stupně základní školy. Další až neuvěřitelnou skutečností je fakt, že dealery se stávají právě někteří z těchto žáků, kteří ve svém okolí podstatně lehčeji rozšiřují

svoji klientelu než pro jiné neznámý dospělý člověk. Ovšem naprosto nepochopitelné je rozšiřování omamných látek samotnými pedagogy či vedoucími různých zájmových organizací, lidmi, kterým malí človíčky často slepě důvěřují a kteří naopak mají za povinnost chránit své svěřence před takovýmito aktivitami. Takovýchto zavrženíhodných jedinců sice není příliš, ale již jejich existence je velmi nebezpečná a varující.

Další nebezpečnou závislostí je hraní na tzv. hracích automatech. Přestože takováto činnost je dětem do 18 let zakázána, stejně jako v případech týkajících se kouření nebo alkoholu, prodejcům či provozovatelům jde především o zisk, a to bez ohledu na další následky.

V počátečních formách závislosti, kdy jsou náklady na opatření návykové látky ještě poměrně nízké, **není nebezpečí na první pohled znatelné**. Je ale otázkou času, kdy s rostoucími dávkami potřebnými k uspokojování závislého vyskočí náklady nad hranici reálnou pro uživatele. Ten je pak svou závislostí nucen sehnat prostředky na drogu nebo závislou činnost za každou cenu, což se pochopitelně projeví nárůstem agresivity závislého jedince vůči svému okolí. Terčem se stávají slabší spolužáci, někdy ale i dospělí, zpravidla starší lidé.

5. Řešení problému

5.1 Úloha učitele

Ve škole **je nutné, aby vyučující** po zjištění tak závažné skutečnosti, jakým šikana bezpochyby je, **zareagoval okamžitě a správně**. Největší chybou je v tomto případě přehlížení zjištěného faktu jako nedůležité banality, klukoviny (šikana se však může týkat i děvčat ať už v roli oběti nebo i agresora). Učitel či vychovatel by se měl snažit **odhalit šikanu již v počátcích a okamžitě důrazně zakročit**. Domnívám se, že je nutný pohovor nejen s agresorem, ale i s celým kolektivem, ze kterého agresor a oběť pochází. Úměrně k věku zúčastněných je potřeba vysvětlit nevhodnost určitého chování se zdůrazněním následků pro šikanovaného i šikanujícího. Zde je důležitá spolupráce školy a rodiny, neboť při výchově musí na dítě působit obě tyto instituce v souladu. **Nejúčinnější je samozřejmě patologickým jevům předcházet**. To platí nejen u šikany, ale i u dalších patologických jevů, které se v posledních letech rozšiřují především mezi dětmi a mládeží. Proto je **nezastupitelná funkce mimoškolních aktivit**, kdy v rámci nejrůznějších zájmových kroužků se sportovním, technickým či uměleckým zaměřením se děti učí **ovládat své emoce a obracet je správným směrem, pomáhat slabším, spolupracovat za účelem vítězství svého kolektivu, namísto ničení věcí určité hodnoty vytvářet**. Děti jsou přirozeně soutěživé, chtějí v něčem vyniknout, být lepší než ostatní. Pokud se podaří využít této pozitivní vlastnosti a zabavit je prospěšným způsobem po většinu jejich volného času, zůstane jen malá pravděpodobnost, že dítě sklouzne k aktivitám, které mohou ohrozit jejich život a zdraví, případně život a zdraví jejich vrstevníků.

Hry pomáhají dětem, aby si vytvářely zdravé návyky v prožívání a v jednání, a tak zvyšují jejich psychickou, fyzickou a sociální odolnost. (*ŠIMANOVSKÝ, 2002*)

Jak má tedy pedagog správně postupovat, aby včas zjistil, že se ve třídě děje něco nepatřičného, jak situaci co nejlépe vyhodnotit? **Učitel nesmí podcenit žádný ze signálů** svědčících o nezdravém klimatu ve třídním kolektivu, naopak pečlivé zkoumání přímých i nepřímých známek svědčících o přítomnosti šikany umožní odhalit tyto znaky u počínajícího problému.

Přítomnost šikany mezi dětmi musíme zjišťovat cíleně rozeznáváním následujících ukazatelů:

Známky šikany :

PŘÍMÉ

NEPŘÍMÉ

úmyslné ponižování	strach jít ráno do školy
hrubé žertování a zesměšňování	záškoláctví
nadávky	opakované bolesti hlavy a břicha
neustálé kritizování a zpochybňování	zhoršení prospěchu ve škole
poškozování a krádeže osobních věcí	ztráta zájmu o učení
poškozování oděvu	porucha soustředění
výsměch	pobývání v blízkosti učitelů
pohrdání	ustrašené vystupování
vydírání	izolace od vrstevníků
omezování svobody	pozdní návraty ze školy
bití, kopání, jakékoliv jiné tělesné tresty	návraty s poškozeným a ušpiněným oděvem
	návrat ze školy ve vyhladovělém stavu
	modřiny, oděrky, řezné a jiné rány
	bez věrohodného vysvětlení
	opakovaná ztráta peněz či osobních věcí
	žádání o peníze pod různými záminkami
	nemožnost usnout, noční můry
	smutná nálada, apatie

(PÖTHE, 1996)

Vyhodnocením těchto známek by měl učitel zjistit skutečný stav dětského kolektivu, dle potřeby může využít sociometrických testů, které pomohou **odhalit stav sociálních vztahů** ve třídě, jejich strukturu, intenzitu a pozitivnost (případně negativnost).

Na základě takto zjištěných skutečností má učitel možnost zvolit ten nejvhodnější způsob řešení situace. Postup jednání s obětí a s agresorem je odlišný a lze jej shrnout do následujícího přehledu:

Postup u šikany:

V PŘÍPADĚ OBĚTI	V PŘÍPADĚ NÁSILNÍKA
1. Pozorně naslouchat	1. V osobních pohovorech vyjádřit zásadní nesouhlas a odsouzení násilnického chování
2. Vyjádřit podporu a pochopení	2. Nekompromisní stanovisko podepřít přiměřeným veřejným postihem
3. Ubezpečit, že to není jeho /její vina/	3. Zjistit maximum informací o motivech a možných zdrojích agresivního chování
4. Zjistit a zaznamenat maximum informací o původci, formě, trvání, frekvenci a místě šikany	4. Systematickým vedením ve škole a v rodině odstranit nebezpečné vzorce chování
5. Posoudit míru ohrožení	5. Působením na rodinu odstraňovat rizikové postoje a negativní výchovné vlivy
6. Zajistit bezpečné prostředí	6. Odstranit zdroje ponižování a tělesné násilí v rodině a ve škole
7. Vyšetřením u odborníka zjistit rozsah tělesného a psychického poškození a zabezpečit následnou péči	7. Nabídnout bezpečné možnosti vybití agresivních emocí a možnosti seberealizace
8. Pozitivním hodnocením zvyšovat sebevědomí a sebedůvěru dítěte	8. Pěstovat a prohlubovat schopnost empatie, vcítění se do pocitů jiných
9. Nácvikem vést osvojení obranných postojů	

(PÖTHE, 1996)

Postup dle výše uvedených bodů je účelný a velmi účinný, nesmíme však zapomenout ještě na další poučky při řešení tak důležitého a složitého problému, jakým je šikana,

agresivita v kolektivu školní mládeže. Nedodržení těchto pravidel může v jednom okamžiku zhatit celé snažení.

ČEMU SE VYHNOUT :

1. Konfrontaci s násilníkem/násilníky bez dostatku ucelených a ověřených informací
2. Přímé konfrontaci oběti s násilníkem /násilníky
3. Přenesení odpovědnosti na oběť
4. Ustoupení násilníkovi/násilníkům na úkor oběti nebo celého kolektivu
5. Odsouzení násilníka, nikoli jeho chování
6. Podcenění následků šikany pro oběť, kolektiv i pro násilníka
7. Nebrání šikany mezi dětmi na vědomí

(PÖTHE, 1996)

O problémech týkajících se nepřiměřené agresivity a nevhodného chování by měl dobrý pedagog s dětmi pohovořit, zároveň by se měl snažit o vytvoření takového prostředí a atmosféry v kolektivu, aby bylo dosaženo samovolného potírání případných tendencí některých jedinců směřovat k nepřijatelnému chování.

JAK ŠIKANĚ PŘEDCHÁZET :

1. Vytvořením atmosféry otevřenosti a vzájemné solidarity
2. Definováním vlastních postojů k podstatě a existenci šikany
3. Stanovením jasných pravidel chování v kolektivu
4. Stanovením postupů zasahování v případech násilí mezi dětmi
5. Vedením pravidelných diskusí na téma tělesné, etnické či kulturní odlišnosti
6. Vzděláváním v oblasti lidských práv a duchovních tradic
7. Výchovnými metodami založenými na chvále a oceňování místo trestů a sankcí
8. Stanovením dohledu nad chováním dětí a cíleným sledováním přímých a nepřímých známek šikany

(PÖTHE, 1996)

Nedělám si iluze o tom, že se toto podaří beze zbytku splnit, avšak zdravý kolektiv za odborného pedagogického vedení je schopen dosáhnout velmi dobrých výsledků.

5.2 Úloha tělesné výchovy a sportu

Tělesná výchova patří tradičně mezi školní mládeží **k nejoblíbenějším předmětům** snad proto, že narozdíl od ostatních předmětů, při kterých se dítě namáhá duševně, **poskytuje určité odreagování a možnost vyniknout i jedincům nepříliš úspěšným v klasických vyučovacích předmětech.** Málokdo si možná uvědomuje hlavní přínos tohoto populárního předmětu.

Sport se začal zrychleným tempem rozvíjet především v závěru 20. století, díky astronomickým finančním částkám zaznamenal obrovský boom a stal se fenoménem doby. Sportovci se řadí mezi lidi s nevyššími příjmy na světě a stávají se idoly mládeže a díky tomu tělesná výchova ve školách ještě více získala na popularitě.

Na tělesnou výchovu byl kladen nesmírný důraz již v antickém Řecku. V Asii rovněž vzniklo velké množství soustav cvičení, jejichž úloha byla stejná jako v Řecku – Číňané, Japonci, Korejci a další si totiž uvědomovali, že **vyšší tělesná zdatnost slouží k lepší obraně jedince před nepřítelem, ale také před nemocemi a pomáhá rozvíjet tělesnou obratnost, sílu i intelekt, které mají být v rovnováze.**

U dětí je zvýšená potřeba vydávání energie pohybem fyziologickým jevem, k jejímu uvolnění napomáhá právě tělesná výchova a sport jako takový.

Tělesná výchova slouží i jako určitá prevence patologických jevů, které se v posledních letech rozšiřují především mezi dětmi a mládeží.

Děti, které se vyvíjejí a mají potřebu vydávat velké množství energie, hůře udrží pozornost po delší dobu a se snaží najít různé formy vybití. Toto je možné právě **v rámci tělesné výchovy,** kde se děti zprvu především formou hry **zároveň naučí určitému řádu,** který musí dodržovat.

Při správně vedeném cvičení se děti učí **ovládat své emoce a obracet je správným směrem, pomáhat slabším ve družstvu, spolupracovat za účelem vítězství svého kolektivu.** Děti jsou přirozeně soutěživé, chtějí v něčem vyniknout, být lepší než ostatní alespoň v jedné disciplíně. Pokud se podaří využít této pozitivní vlastnosti a zabavit je prospěšným způsobem i po většinu jejich volného času, zůstane jen malá pravděpodobnost, že dítě sklouzne k aktivitám, které mohou ohrozit jejich život a zdraví, případně život a zdraví jejich vrstevníků. Dítě, které bude kouřit, pít alkohol nebo užívat jiné nevhodné látky stěží

dosáhne takových výkonů jako dítě nezasazené zhoubnou formou závislosti. **Děti se zároveň učí cílevědomosti, vůli po vítězství, schopnosti dotáhnout věc do úspěšného konce.** Nemělo by se zapomenout na poněkud ve starším věku především ve vrcholovém sportu opomíjenou vlastnost, která se z některých sportů pomalu vytrácí – **čestnost**. Schopnost přiznat chybu ve sportovním zápase je předpokladem schopnosti uznat svůj omyl i v jiných situacích běžného života. Mnohdy není lehké zvednout ruku a přiznat porušení pravidel při sportovním zápase a život se dá považovat za určitou analogii sportovního zápasu. Tomuto napomáhá především **cvičení všech asijských bojových systémů**, kdy se **klade důraz právě na čest, přísné sebeovládání a uznání vítězného protivníka** jako lepšího.

Sportovní činností se dítě nemusí zabývat pouze v rámci tělesné výchovy ve škole, ale hlavně **ve svém volném čase**. V našem sportovním oddíle zaměřeném na výuku karate jsme do základní skupiny zařadili cvičence straší dvanácti let. Dále jsme zavedli každý pátek cvičení pro žáky ve věku od šesti do dvanácti let, v úterý cvičení gymnastiky všech věkových kategorií. Gymnastika se osvědčila jako ideální doplněk prioritního sportu. Hlavní trenér se zpravidla věnoval pouze výuce dospělejších cvičenců, zatímco začínající děti jsme měli na starost my, pomocní trenéři. Několikaleté zkušenosti jsme aplikovali při zvládání malých dáblíků a pokud mohu posoudit, dosahovali jsme dlouhodobě velmi dobrých výsledků v mnoha směrech. Především se podařilo děti získat pro sport jako takový. Pro děti, které prosedí většinu dne ve školní lavici, funguje jakákoli pohybová aktivita jako aktivní odpočinek, zároveň pomáhá **vybít nahromaděnou energii neškodným způsobem** a tím snížit nebezpečí, že by se přirozená agresivita obrátila nesprávným směrem. Dalšími klady cvičení je **zvýšení fyzické kondice**, které slouží jako částečná prevence některých nemocí i úrazů. Velmi zajímavé je rovněž **začlenění dětí do kolektivu a rozvoj vztahů a komunikace** mezi jednotlivými členy. Děti si uvědomují, že jsou součástí jednoho celku a dokáží povzbuzovat své kamarády při tréninku i na soutěžích, cítí **soudržnost**, navzájem se podporují. Toto je důležité zejména pro děti, které mají nějaký handicap. Dítě rozvinuté ve všech oblastech přiměřeně svému věku se ve skupině prosadí poměrně snadno, bez větších problémů. Dítě s psychickým nebo fyzickým zpožděním nebo jinou dispozicí na tom bývá podstatně hůře. Někdy se stydí projevit navenek, protože se třeba i zbytečně obává posměchu spolužáků kvůli nějakému nedostatku, jindy se sice snaží dohnat svůj handicap, ale ztráta bývá pro něj jako jednotlivce nepřekonatelná. Pokud však zaostávajícího jedince podporuje kolektiv, často jej dokáže dotlačit k velmi slušným výkonům. Rozdíly mezi cvičenci se postupně snižují, ale psychická pohoda dříve podceňovaného outsidera skupiny je největším vítězstvím jeho samého, trenéra i celé skupiny.

U sportu a bojového umění především se rovněž **silně rozvíjí sebekázeň, sebekontrola i další morální vlastnosti** potřebné k prosazení se v dalším životě. Sportovec je po všech stránkách odolnější a zdravější než pecivál, kterého do tělocvičny nikdo dobrovolně nedostane, má tedy všechny předpoklady stát se i celkově úspěšnějším. Zde mám na mysli výkonnostní rovinu sportu, vrcholoví sportovci mají jiné postavení než běžný člověk a někdy se vyvíjí poněkud jednostranně, fyzická stránka i morální vlastnosti však musí být nadprůměrné. I na rekreační a výkonnostní úrovni **sport pomáhá k celkovému harmonickému rozvoji osobnosti**, správně směřovat zdravou touhu jedince vyniknout nad ostatními, jeho úloha je nezastupitelná a úplná absence sportovních aktivit se může projevit negativně.

Obecně lze konstatovat, že pokud má dítě kvalitně zorganizován svůj volný čas, je zde již minimální pravděpodobnost, že by sklouzlo k nekalým praktikám, k protiprávnímu nebo neetickému jednání. Obdobného výsledku lze dosáhnout vyplněním volného času jinými aktivitami, jako je hra na hudební nástroje, výtvarné kroužky aj. Platí zde klasické okřídlené rčení: „Kdo si hraje nezlobí!“

5.3 Úloha kladného vzoru

Existuje celá řada přísloví a pořekadel týkajících se učení. Říká se, že člověk se učí celý život, co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš apod. Jedna z mnoha parafrází tvrdí: „Neuč se, život tě naučí!“ Jaká je skutečnost? Každý člověk se od malička učí ať už si to uvědomuje nebo ne.

Učení znamená osvojování základního souboru údajů o světě, třídění údajů, chápání vztahů, řešení problémů. (ZAPLETAL, 2002) Jednou ze základních forem učení je **učení nápodobou**. Maličký človíček se tímto způsobem učí již od prvních dnů svého života. Vše je pro něho nové, zajímavé a to, co vidí a slyší u těch větších a starších lidí, kteří se pohybují okolo, je jistě hodné napodobení. Dospělí by měli dávat velký pozor, jak se před dítětem chovají k sobě navzájem, jak spolu hovoří, gestikulují. Rodiče toto často podceňují, domnívají se, že dítě je ještě tak malé, že z toho, co vnímá kolem sebe nemůže mít rozum, ale zapominají na nápodobu, některé případně ani nenapadne, že něco takového vůbec existuje. Je jen otázkou času, kdy s údivem sprásknou rukama nad hlavou s okřídleným: „Po kom to dítě je?“ Málokdo si přitom uvědomí, že se dívá do svého zrcadla. A tím jejich potomek skutečně

je. Pokud máte děti školního, ale i předškolního věku, zkuste si někdy najít čas v každodenním shonu a zkuste své potomky pozorovat při hře nebo jiné činnosti. Možná se v koutku vaší dlouhodobé paměti objeví scénka, kdy na pískovišti mlátíte kyblíčkem toho drzého kluka ze sousedství, při cestě ze školy se kamenem trefujete do všeho, co vám nějakým způsobem připadá tak zajímavé, že může posloužit jako terč apod.

Jistě chápete, že ten, kdo zásadním způsobem ovlivňuje pozdější chování dítěte, je především rodič, případně jiný člověk v podobné roli, který s malým človíčkem tráví většinu času. **Dítě je nutno vychovávat prakticky již od narození.** Pokud si toto neuvědomíte, odpověď dětského psychologa na vaši otázku, zda u vašeho dítěte, které půjde do první třídy, již máte začít s výchovou a jakým způsobem, nebo zda máte ještě počkat, nemůže znít jinak, než že je již pozdě.

V části pojednávající o vlivu skupin na jednotlivce jsem se již zmínil o důsledcích identifikace s nevhodným vzorem. Vzhledem k tomu, že čím je člověk mladší, tím snáze je ovlivnitelný a negativní návyky si o to častěji s sebou odnáší i do dospělého života, kde se svými zlovyky získanými v dětství neúspěšně bojuje mnohdy až do smrti, zřetelně vystupuje **nutnost eliminace nepatřičných podnětů vyvolávajících vznik patologických závislostí**, hrubého až agresivního chování a jednání a další obdobných vlastností ztrpčujících život jejich nositeli, okolí, případně oběma těmito stranám. K tomuto omezení nebo vyřazení negativních vlivů či již vzniklých vlastností či závislostí musí pochopitelně dojít co nejdříve.

Mluvíme-li o kladných vzorech, tyto se v průběhu života také mění v závislosti na příslušnosti jednotlivce k různým sociálním skupinám. Nejprve je vzorem rodič, později tato úloha přechází na učitele, ale také třeba na úspěšného spolužáka, sportovce nebo zpěváka. Zda tento vzor bude kladný nebo záporný záleží vždy na té které konkrétní osobě a na tom, koho si jako vzor dítě vybere. Životní styl některých vzorů bývá spíše zavrženíhodný a vykoná mladému obdivovateli spíše „medvědí službu“. Tím vzácnější a důležitější je každý opravdu **kladný vzor**, neboť **pomáhá** jedinci stát se opravdu dobrým a platným pro svou rodinu, prospěšným svému okolí, sobě i celé společnosti – **stát se člověkem** v tom nejlepším slova smyslu. Být kladným vzorem a zasloužit se o všeobecný zdravý rozvoj dětského individua je jistě cílem každého rodiče, ale i pedagoga a všech ostatních pracovníků zabývajících se výchovou dětí.

5.4 Úloha odměny a trestu

Význam odměn a trestů je ve výchově zřejmě stále týž od věků do věků. Jen v různých dobách a společnostech se jedno nebo druhé více nebo méně zdůrazňuje, uplatňuje hlásá a praktikuje. Je potřeba se zamyslet proč, kdy a jak máme dát ve výchově svých dětí tomu „po dobrém“ nebo tomu „po zlém“. Z výchovného hlediska **je účinnější odměna nežli trest**, který by se měl používat jen omezeně v nejnutnějších případech. Jako alternativa k odměně je však existence trestu nevyhnutelná. Rozumět sobě a rozumět dítěti, to už je totiž první rozhodný krok na cestě do výchovy. (MATEJČEK, 1994)

Každý **člověk** bez rozdílu věku **je rád pochválen**, drtivou většinu lidí potěší uznání jejich snažení, práce a dosažených úspěchů, jen radost z tohoto ocenění se u každého jedince projevuje jinak. Pochvala působí pozitivně, povzbuzuje člověka k lepším výkonům. V neposlední řadě pochvalou dokážeme ovlivnit chování druhého, a to tím, že jej chválíme za určitý okruh činností, který od vychovávaného vyžadujeme. Náš svěřenec bude podvědomě toužit po pochvalě a bude se proto orientovat námi určeným směrem, aniž by v tomto stylu výchovy byl použit trest. Zde bohužel nelze vyloučit situaci, kdy na vychovávaného zapůsobí vliv party a pokud jej v této skupině budou vrstevníci chválit za provedení zcela jiných věcí, nezřídka v rozporu se zákonem, může naše úsilí přijít vniveč. Vzpomínám na vyprávění jednoho mého známého, který před několika lety vyslechl rozhovor pubertálních mládenců, z nichž jeden z nich vyslovil tuto perlu: „V partě mě moc neberou, protože jako jediný ještě nemám záznam v trestním rejstříku, ale teď mám u soudu dostat podmínku, takže je to v pohodě!“ V této situaci je každá rada drahá, protože výchova u tohoto mládence evidentně selhala. Chyba ve výchově se zřejmě stala již v raném dětství a později se projevila touhou zviditelnit se za každou cenu. Pochvala vrstevníků je v době dospívání lehce přetlačí prospěšné snahy dospělých. Heslo mladých? Jedno z nejznámějších zní: „Nevěř nikomu, komu je nad třicet!“

Pokud již skutečně dojde k tomu, že vychovávaný subjekt – naše dítě, plní požadované úkoly jen zčásti, liknavě, případně vůbec a ještě koketuje se zneužíváním omamných a psychotropních látek, hrou na hracích automatech a podobnými aktivitami v lepším případě na hranici zákona a působení pochvaly, vysvětlovací kampaně i jiných způsobů prevence sociálně patologických jevů je bezvýsledné, nezbyvá než sáhnout k trestu. Trest sám by měl být využit vždy jako poslední instance, když všechna ostatní opatření selhala, měl by být přiměřený věku provinilce, druhu provinění, jeho nebezpečnosti, způsobu provedení a dalším kritériím.

Trest má nejen represivní funkci, která pachateli jasně sděluje, že se dopustil nepravosti a na určitou dobu jej v případě nepodmíněného trestu vyřazuje z možnosti působit i nadále protiprávně vůči ostatním lidem, ale i preventivní funkci - odrazuje potencionální pachatele protiprávních činů od nedovoleného jednání výší trestu a také alternativy, že v důsledku potrestání může dojít k morálnímu opovržení potrestaným jedincem ze strany jeho okolí.

Z popsaného jasně vyplývá, že **trest je nezbytným doplňkem pochvaly**. Pokud obě tyto protichůdné veličiny budou vhodně využívány, máme značnou naději na celkový úspěch při výchově mladé generace.

6. Závěr

Cílem této práce bylo odpovědět na otázku, co vyvolává agresi, jak tyto faktory zjistit, zda je možno ovlivnit chování dětí a jakým způsobem, zda je účinnější prevence nebo represe, jaká je úloha a vliv rodiny a výchovy v rodině na dítě, jakým způsobem se na regulaci agresivity u dětí podílí škola a zda a jak účinně může zapůsobit vyškolený pedagogický pracovník?

Není třeba zapírat, že **v každém z nás je skryta určitá míra agrese**, kterou nám dala do vínku matka příroda. Nechybí-li nám ale v této výbavě i soucit, schopnost vcítění se do druhého, máme šanci, že nám nebude dělat radost ubližovat druhým a ponižovat je. Přesto všechno v nás zůstane uzamknuto v pomyslné třinácté komnatě a bude záležet jen na nás samých a okolnostech nás obklopujících, zda jí dáme šanci projevit se, či nikoliv. Každý z nás by se zde měl zamyslet nad sebou samým a uvědomit si, kolikrát a jak často v něm zvítězí výbuch vzteku a agrese a jak málo mu chybí k tomu, aby se projevil v tom špatném, nebo ve vztahu k někomu bohužel v tom pravém světle. **Uvědomění si vlastní chyby je prvním krokem k nápravě.**

Škodlivým následkům nezvládnuté nekontrolované agrese je třeba předcházet. Aby prevence byla co **nejúčinnější**, je zapotřebí užívat ji již u dětí mladšího školního věku na základní škole. **Tělesná výchova je** pro většinu dětí příjemným **zpestřením** jinak pro mnohé nezáživné školní docházky. Tím, že **poskytuje možnost zažít pocit úspěchu a získat uznání spolužáků i méně nadaným žákům**, má bezpochyby nezastupitelnou úlohu. Dobrý vychovatel by proto neměl opomenout průběžně obměňovat složení soutěžících družstev, aby si pocit vítězství, byť i jen v dílčím závodě, mohli vyzkoušet pokud možno všichni jeho svěřenci. Dítě rovněž získá **schopnost větší odolnosti vůči fyzické i psychické zátěži**, bez které se v dalším životě neobejde a která mu umožní dosáhnout vyššího postavení. Pro dítě, ostatně jako i pro dospělého člověka, je důležité být občas pochválen, **uznání vrstevníků v kolektivu** se rovná vítězství. Z výchovného hlediska je důležité naučit se **umění spolupráce s druhými**, zmíněné **umění přiznat svou chybu** a rozvoj dalších kladných vlastností. **Základní vzorec chování** získaný ve škole, tedy i při tělesné výchově, **si dítě odnese s sebou do života** a je na vychovateli, učiteli, aby se tohoto nelehkého úkolu zhostil co nejlépe.

Kvalitní vyplnění volného času a kontrola mimoškolních aktivit dítěte rodiči jsou nesmírně důležité faktory ovlivňující další rozvoj našich potomků. Není příliš mnoho nebezpečnějších věcí než nudící se skupinka bezprizorní mládeže a vznik případných problémů je pak jen otázkou času.

Jaké jsou tedy ve zkratce odpovědi na základní otázky položené v úvodu této práce? Agrese je člověku vrozená a její míra a směr jsou formovány výchovou a podmínkami prostředí, ve kterém se člověk pohybuje. **Faktory ovlivňující agresi musí rodiče i pedagogičtí pracovníci pečlivě sledovat** po celou dobu vývoje dítěte, každá chyba, každé opomenutí může mít do budoucna fatální následky. **Rodina a škola musí navzájem spolupracovat**, respektovat a nepodceňovat úlohu druhé strany. Čím je dítě mladší, tím je snadněji ovlivnitelné v kladném i záporném směru. **Škola** kromě odborného růstu dítěte **částečně usměrňuje sílu a směr vrozené agresivity žáků**, a to především v hodinách tělesné výchovy. Vyškolený pedagogický pracovník může odhalit případné známky šikanování již v prvopočátku, kde včasným a dostatečně razantním odborným zákrokem eliminuje nebezpečí. Učitel a v mimoškolní činnosti trenér může děti přivést k pravidelnému sportování, kterým vyplní jejich volný čas, zároveň se pro své svěřence může stát kladným vzorem. **Prevence sociálně patologických jevů je jednoznačně účinnější než represe**, existují však určité skupiny závadové mládeže, které na žádné formy prevence nereagují. V tomto případě je nezbytné, aby nastoupila i represe. **Represe** působí dvěma způsoby – zaprvé **ochraňuje** nezasaženou část populace tím, že hříšníků svou sankcí dává najevo jejich provinění a míru společenské nebezpečnosti, případně od společnosti na určitou dobu zcela odděluje asociální jedince, zadruhé **působí**, možná paradoxně, **jako forma prevence**, kdy trest a jeho výše odradí potencionální delikventy od jednání porušujícího platné zákony. V některých případech postačí i morální odsouzení činu neslučitelného s pravidly slušného chování.

Agresivitu není třeba úplně potlačit a nebylo by to ani vhodné pro další vývoj mladého člověka a jeho uplatnění v budoucím životě. Bez určité dávky zdravé agrese se ve společnosti nikdo neobejde, nemůže se patřičným způsobem prosadit, **míru agrese a její formu je však potřeba dostat pod kontrolu, optimalizovat a usměrnit**, což je nezávadný a také pravděpodobně nejdůležitější úkol rodičů i všech pedagogických pracovníků při výchově mladé generace.

Domnívám se, že na všechny otázky kladené v úvodu se podařilo uspokojivě odpovědět. Některé z mých tezí jsou zajisté diskutabilní, možná mohou působit příliš naivně, populisticky, složitě i jednoduše zároveň. V žádném případě nemám v úmyslu bránit se

oprávněným kritikám, každý má přece právo projevit svůj názor a o věcech, které se dotýkají naší mladé generace, je nutné diskutovat. Jedině tak je možné najít uspokojivé řešení dlouhodobých i nově vzniklých problémů. A i když výsledek diskuse bude kompromisem, tedy ústupkem každé ze zúčastněných stran, bude vlastně vítězstvím všech, vítězstvím budoucnosti.

7. Resumé

Agresivita je sklon k útočnému jednání vůči věcem, zvířatům a lidem. Většinou souvisí s vnitřní nepohodou, s rozpory mezi prožíváním a jednáním. Příčinou agresivity může být např. **frustrace**, odraz situace v rodině a vliv sledování agresivních filmů. Problém zvaný **agresivita** se v posledních desetiletích stal fenoménem, který zasahuje všechny věkové kategorie mládeže dokonce již od předškolního věku po celou dobu vývoje a dospívání jedince. Jedná se o **velmi nebezpečné jednání, které může rozhodujícím způsobem ovlivnit celý další život postižených i agresorů**. Společenská nebezpečnost protiprávních činů páchaných dětmi se neustále nebezpečně zvyšuje, narůstá především brutalita pachatelů mladších patnácti let. Věková hranice trestní odpovědnosti je zákonem stanovena právě na dovršení patnácti let a **děti** již velmi útlého věku **si velmi dobře uvědomují svoji nepostižitelnost** za protiprávní jednání a této skutečnosti šikovně využívají. V laické i odborné veřejnosti nadále probíhá diskuse o snížení či zachování této věkové hranice, obě strany neustále předkládají své argumenty pro i proti a jejich význam k řešení současné situace.

Ke vzniku agrese, k tomu, aby mohlo dojít k napadení druhé osoby, je zapotřebí splnění určitých podmínek. Především je to **existence agresora, oběti a** v neposlední řadě také **vhodného prostředí**, ve kterém je nezbytný **nezájem okolí**. Část pedagogů v našich školách nejenže neví, jak v případech šikany zasáhnout, ale dokonce se snaží agresivní jednání určitého žáka nebo skupiny žáků bagatelizovat, což může mít osudové následky především pro postiženou oběť.

Jednou z možných příčin agrese je neuspokojení hlavních potřeb. Určitá míra agresivity v rámci pravidel je žádoucí pro úspěch např. ve sportu i pro normální fungování člověka. Podstatné je, zda jsou respektovány nebo překračovány meze morálky, ve sportu fair-play. Dalšími příčinami agresivního chování je vliv přehnané nebo naopak nedostatečné výchovy, týrání a zneužívání v dětství a vývojové nebo specifické poškození mozku, vliv skupin, identifikace s nevhodným vzorem z veřejného života, davové chování, užívání omamných a psychotropních látek, vznik sociálně patologických závislostí, negativní vliv masových sdělovacích prostředků i počítačových her zobrazujících násilí, z nichž si pak dítě vybírá svůj vzor. Děti rády experimentují a napodobují.

Pro řešení problému zvaného agresivita je **nejdůležitější a nejúčinnější prevence** provedená vhodně zvolenou formou výchovy **ve spolupráci rodiny a školy**. Jakékoli pochybení nebo zanedbání může mít pro děti velmi vážné a nezřídka trvalé následky, které mohou oběť negativně ovlivnit na celý život. Pokud již došlo k šikaně nebo jiným projevům agresivity, je nutný **okamžitý odborný zásah k nápravě situace**. Tento zásah musí být nejen kvalifikovaný, ale i citlivý, aby oběť v kolektivu ještě více nepoškodil. Zároveň však **musí být dostatečně razantní a účinný**, aby zároveň ochránil oběť před dalšími útoky, ale i důrazně upozornil agresora na nevhodnost jeho chování z etické i trestněprávní stránky a tím mu umožnil korigovat své jednání a upravit své základní návyky na společensky přijatelnou míru. Pro děti školního věku je nutné zajistit kvalitní **vyplnění volného času** a tím minimalizovat pravděpodobnost, že nudící se mládež bude svou energii vybíjet nesprávným způsobem.

Léčba a trest nemají tak vysokou účinnost z hlediska perspektivní prevence agresivního násilného jednání, neboť jsou pouze reakcí na spáchanou trestnou nebo obdobnou činnost, pouhé užití prevence však rovněž není samospasitelné. Je totiž nezbytné působit na tu část populace, u níž se preventivní působení minulo účinkem a pouze hrozba trestem je dokáže odradit od jejich protiprávního jednání. Ve své podstatě tedy **trest má i preventivní účinky** a je nezastupitelný.

Anotace

Práce se zabývá problémem agresivity dětí školního věku, podmínkami jejího vzniku, typy agresivních jedinců, působením agresorů na spolužáky i na ostatní občany, vztah agresivity a protiprávního jednání z ní vyplývajících a zákona, vliv výchovy, zkoumá možnosti eliminace agresivity a jejího převedení na náhradní činnost, kterou je především sport, význam kvalitního vyplnění volného času. Úloha motivace, prevence a trestu.

Klíčová slova

Agrese, agresivita, frustrace, chování, stres, šikana, volný čas

Annotation

This work follows the problems of aggressiveness among schoolchildren, causes of aggression, types of aggressive individuals, the impact of aggressors on both their peers and other citizens, the relation between aggressiveness and subsequent wrongful behaviour and law, the influence of upbringing and education; it also studies possible ways of elimination of aggressiveness and its replacement by various alternative activities, sports in particular. This work emphasizes the significance of purposeful leisure time activities and points out the importance of motivation, prevention, discipline and punishment.

Key words

Aggression, aggressiveness, frustration, behaviour, stress, anxiety, chicane/bullying, leisure time

Použitá literatura:

1. GÁL, E. Násilí. Praha : Egem, 1994.
2. HAYESOVÁ, N. Základy sociální psychologie. Praha : Portál, 1998.
3. KASTOVÁ, V. Nebuďte obětí. Brno : Era, 2003.
4. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. Člověk – prostředí – výchova. Brno : Paido, 2001.
5. KREČÍŘOVÁ, O. a kolektiv. Kapitoly ze speciální pedagogiky. Praha : Eteria, 2002.
6. MATĚJČEK, Z. Po dobrém nebo po zlém ? O výchovných odměnách a trestech. Praha : Portál, 1994.
7. MATĚJČEK, Z. Rodiče a děti. Praha : Avicenum, 1986.
8. NAKONEČNÝ, M. Lidské emoce. Praha : Academia, 2000.
9. NEŠPOR, K., CSÉMY, L. Alkohol, drogy a vaše děti. Praha : Sportpropag, 1992.
10. PIPEKOVÁ, J., VÍTKOVÁ, M. Terapie ve speciálně pedagogické péči. Brno : 2001.
11. PÖTHE, P. Dítě v ohrožení. Praha : GG, 1996.
12. PRESL, J. Drogová závislost. Praha : 1994.
13. REJMAN, L. Slovník cizích slov. Praha : SPN, 1971.
14. SOVÁK, M. a kolektiv. Defektologický slovník. Praha : SPN, 1978.
15. STIEFENHOFER, M. 55 dobrých rad ...když se vaše dítě vzteká. Havlíčkův Brod : Fragment, 2001.
16. ŠIMANOVSKÝ, Z. Hry pro zvládání agresivity a neklidu. Praha : Portál, 2002.
17. ŘÍČAN, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995.
18. ZAPLETAL, L. a kolektiv. Základní kategorie a pojmy z předmětů filozofie, právo, psychologie, patologické závislosti, sociologie v rámci výuky studijního oboru Sociální pedagogika. Brno : IMS, 2002.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Čj.: 28 275/2000-22

**Metodický pokyn
ministra školství, mládeže a tělovýchovy
k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení**

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže čj. 14 514/2000-51 platný od 1.1.2001 se systémově zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů. Vymezuje minimální preventivní programy na úrovni škol a školských zařízení, role jednotlivých institucí a definuje funkci školního metodika prevence. Šikanování žáků škol a školských zařízení označuje za jeden z vážných negativních jevů.

Školy a školská zařízení mají mimořádnou odpovědnost za to, aby předcházely vzniku tohoto problému a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku. Poznatky jasně ukazují, že tam, kde se věnuje náležitá pozornost kvalitní prevenci šikanování, její výskyt významně klesá a nepřenáší se ani mimo školy a školská zařízení.

Dětsí a dospívající agresori se často stávají členy marginálních sociálních skupin, které pak v dospělosti mají zpravidla daleko více konfliktů se zákonem než ostatní. Dokážeme-li zastavit jejich agresivní chování v tomto věku, sníží se i riziko jejich kriminalizace v dospělosti.

Cílem předkládaného metodického pokynu je upozornit v návaznosti na výše uvedený předpis na závažnost šikanování, poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace o jeho projevech a napomoci hledat řešení těchto specifických problémů.

Čl. 1

Charakteristika šikanování

(1) Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejruznějších

důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.

(2) Pocit bezpečí každého jedince je neodmyslitelnou podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu školy. Všechny školy a školská zařízení mají proto povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoli formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna. Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení (např. čl. 2). Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu pedagog musí šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

(3) Z hlediska trestního zákona může šikanování žáků naplňovat skutkovou podstatu trestných činů vydírání, omezování osobní svobody, útisku, ublížení na zdraví, loupeže, vzbuzení důvodné obavy, poškození cizí věci, znásilnění, kuplířství a pod.

(4) Učitel nebo vychovatel, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu. V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadržování či schvalování trestného činu, v krajním případě i podněcování. Skutkovou podstatu účastenství na trestném činu podle § 10 trestního zákona může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného samotného mezi šikanujícími žáky apod.

Čl. 2

Projevy šikanování

Šikanování má ve svých projevech velice různou podobu s následky především na psychickém zdraví. Jejich znaky je možno rozdělit podle různých hledisek přibližně do následujících skupin:

- verbální přímé a nepřímé,
- fyzické přímé a nepřímé,
- aktivní a pasivní.

Za určitých okolností může šikanování přerůst až do forem skupinové trestné činnosti a v některých opravdu závažných případech nabýt i rysy organizovaného zločinu. Příklady znaků šikanování, které neustále přibývají, jsou uvedeny v příloze.

Čl. 3

Školy a školská zařízení v prevenci šikanování

(1) Je nutné, aby se s podstatou, formami a nebezpečnými důsledky šikany jako antisociálního chování jedinců i skupin žáků seznámili všichni žáci, učitelé, vychovatelé, výchovní poradci, ředitelé škol a školní inspektoři. Žáci i pedagogové by měli vědět, že tyto formy chování nejsou neškodnou legrací a zábavou, měli by být seznámeni zejména s negativními důsledky šikany, a to jak pro její oběti, tak pro její pachatele. Za zvlášť nebezpečnou je třeba považovat tendenci podceňovat počáteční projevy šikanování.

(2) **Každý pedagogický pracovník** na všech úrovních a typech škol ve výchovně vzdělávacím procesu vede důsledně a systematicky žáky a studenty k osvojování norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka a rozvíjí zejména:

- pozitivní mezilidské vztahy a úctu k životu druhého člověka,
- respekt k individualitě každého jedince,
- etické jednání (humanita, tolerance),
- jednání v souladu s právními normami a s důrazem na právní odpovědnost jedince.

Všichni pedagogičtí pracovníci by měli využívat možností osobní, společenské a morální výchovy v prevenci šikanování a prohlubovat si své znalosti a dovednosti v tomto oboru. Důležité aktivity školy nelze spojovat jen s určitým vyučovacím předmětem nebo skupinou předmětů. To se týká zejména situací, kdy se žák učí přijímat všeobecné hodnoty společnosti, identifikovat se s nimi a jednat v jejich duchu v každodenním životě.

(3) **Pedagogická centra** a další subjekty poskytující další vzdělávání pedagogickým pracovníkům zajistí v tomto oboru podle úrovně a typu škol a podle akreditovaných programů toto vzdělávání výchovných poradců, školních metodiků prevence i dalších učitelů.

(4) **Ředitelé** škol a školských zařízení odpovídají za systémové aktivity školy v oblasti prevence šikanování a agresivity. Vychází se přitom z komplexního pojetí preventivní strategie, která je ve smyslu metodického pokynu ministra k prevenci sociálně patologických jevů součástí minimálního preventivního programu školy. V rámci účinné prevence šikanování je při přípravě a realizaci celoškolské (celoústavní) strategie důležité zejména:

- Zajistit účast školního metodika prevence a případně i dalších učitelů v akreditovaných kurzech k problematice šikanování. Školní metodik prevence bude zodpovídat za informovanost všech pedagogických pracovníků školy nebo školského zařízení o dané problematice. Bude se aktivně podílet na řešení případů šikanování a napomáhat svým kolegům zvládnout základní postup a strategii při řešení konkrétních situací. Doporučuje se seznámit pedagogické pracovníky mimo jiné též s informací MŠMT ČR č.j. 14 144/98-22 "Spolupráce škol a předškolních zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané".
- Navodit úzkou spolupráci mezi žáky (svěřenci), rodiči a pedagogy a jasně vymezit možnosti oznamovat i zárodky šikanování (při zachování důvěrnosti takovýchto sdělení).
- Ve školním (ústavním) řádu jasně stanovit pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení.
- Zajistit v souladu s pracovním řádem zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách, před začátkem vyučování, po jeho skončení i během osobního volna, a to hlavně v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.

- Seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování šikanování, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování mezi spolužáky (školní metodik prevence, výchovný poradce).
- Aktivně zapojit do prevence šikanování i nepedagogické pracovníky.
- Zvyšovat informovanost pedagogů v této oblasti, doplňovat školní knihovnu o literaturu z oblasti problematiky agresivního chování a šikanování, organizovat semináře s odborníky zabývajícími se danou problematikou, začleňovat témata šikany do dalšího vzdělávání učitelů apod.
- Informovat pedagogy, žáky (svěřence) i rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování (např. umístit na přístupné místo kontakty a telefonní čísla na instituce, které se problematikou šikanování zabývají, viz příloha č. 2 a 3).
- Spolupracovat s odbornými službami resortu školství (pedagogicko-psychologickou poradnou, střediskem výchovné péče a s dalšími odbornými pracovišti poradenských a preventivních služeb v regionu, poskytujícími odbornou konzultaci a psychoterapeutickou péči, s metodiky preventivních aktivit a s dalšími odborníky v regionu).

Čl. 4

Metody řešení šikanování

(1) Odhalení šikany bývá někdy velmi obtížné i pro zkušeného pedagoga. Nejzávažnější negativní roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků. Strach vytváří obvykle prostředí "solidarity" agresorů i postižených.

(2) Pro vyšetřování šikany lze doporučit strategii prováděnou v těchto pěti krocích:

1. Rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi.
2. Nalezení vhodných svědků.
3. Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů).
4. Zajištění ochrany obětí.
5. Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.

(3) Při výbuchu brutálního skupinového násilí vůči oběti, t.zv. "školního lynčování" je nutný následující postup:

1. Překonání šoku pedagoga a bezprostřední záchrana oběti.
2. Domluva pedagogů na spolupráci a postupu vyšetřování.
3. Zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi.
4. Pokračující pomoc a podpora oběti.
5. Nahlášení policii.
6. Vlastní vyšetřování.

(4) Účastní-li se šikanování většina problémové skupiny, nebo jsou-li normy agresorů skupinou akceptovány, doporučuje se, aby šetření vedl odborník-specialista na problematiku šikanování (z pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, diagnostického ústavu, krizového centra apod.)

Čl. 5

Výchovná opatření

(1) Pro potrestání agresorů lze užít následující běžná výchovná opatření:

- Napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole.
- Snížení známky z chování.
- Převezení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny.
- Doporučení rodičům obětí i agresorů návštěvy v ambulantním oddělení střediska výchovné péče pro děti a mládež (dále SVP) nebo v nestátních organizacích majících obdobnou náplň činnosti jako SVP.

(2) V mimořádných případech se užijí další opatření:

- Doporučení rodičům na dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení SVP, případně doporučení realizovat dobrovolný diagnostický pobyt žáka v místně příslušném diagnostickém ústavu.

- Podání návrhu orgánu sociálně právní ochrany dítěte k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu.
- Vyrozumění policejního orgánu, došlo-li k závažnějšímu případu šikanování.

(3) Školské zařízení řeší tuto problematiku na základě opatření ve výchově, systému hodnocení svěřence zařízení popř. programu rozvoje osobnosti dítěte.

(4) Oběti šikanování se doporučuje nabídnout psychoterapeutickou péči PPP nebo jiného poradenského pracoviště.

Čl. 6

Spolupráce školy s rodiči žáků

Při podezření na šikanování žáka je nezbytná spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce a dalších pedagogických pracovníků jak s rodinou oběti, tak i s rodinou agresora. Nelze však předpokládat, že rodiče budou vždy hodnotit situaci objektivně, proto se doporučuje upozornit je na to, aby si všímali možných příznaků šikany a nabídnout jim pomoc. Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Pokud se rodiče setkají s příznaky šikanování (viz příloha č. 1), měli by se poradit s třídním učitelem, školním metodikem prevence, ředitelem školy, popř. psychologem, etopedem nebo jiným specialistou.

Čl. 7

Spolupráce školy se specializovanými a ostatními institucemi

(1) Při předcházení případům šikany a při jejich řešení je důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce nebo zástupce školy s dalšími institucemi a orgány, a to zejména ve zdravotnictví s pediatry, odbornými lékaři, psychiatrickou péčí, v oblasti soudnictví se soudci, obhájci a žalobci (také využívání alternativních trestů), v oblasti sociální péče s oddělením péče o rodinu a děti, s oddělením sociální prevence (možnost vstupovat do každého šetření, jednat s dalšími zainteresovanými stranami, s rodinou).

(2) Při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel školy nebo školského zařízení povinen oznámit tuto skutečnost Policii ČR.

(3) Školy a školská zařízení jsou povinny bez zbytečného odkladu oznámit orgánu sociálně právní ochrany skutečnosti, které ohrožují žáka (svěřence), nebo že žák (svěřenec) spáchal trestný čin, popř. opakovaně páchá přestupky.

Čl. 8

Závěrečné ustanovení

Tento pokyn nabývá účinnosti dnem 1.1.2001.

Mgr. Eduard Zeman, v.r.
ministr

V Praze dne 8. prosince 2000